

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:1 • 2017

Nordenstudierna vid Greifswalds universitet

PETER STADIUS*

Helsingfors universitet

Marco Nase, *Academics and Politics: Northern European Area Studies at Greifswald University, 1917–1991*, Södertörn doctoral Dissertations 121 (Huddinge: Södertörns högskola 2016). 416 s.

Inledning

Marco Nases avhandling är en långtidsundersökning av främst den institutionella utvecklingen av Nordeninriktade region- och kulturstudier vid universitetet i Greifswald. Studiens huvudfokus ligger på en analys av förhållandet mellan den akademiska världen och politiska beslutsfattare. Utgångspunkten är att universitetsvärlden inte är en passiv mottagare av politiska beslut utan att det alltid finns en växelverkan mellan de akademiska och politiska sfärerna. Speciellt tvärvetenskapliga regionstudier verkar vara ett fruktbart exempel på en akademisk disciplin som ofta sökt stöd och legitimitet hos beslutsfattare snarare än hos universitetskolleger.

Kronologiskt omfattar arbetet tre olika 1900-talsregimer, nämligen Weimarepoken, den nationalsocialistiska tiden och slutligen den Tyska Demokratiska Republiken DDR. Arbetets kronologiska slutpunkt är den tyska återföreningen, då Nordenstudierna vid Greifswald upplöstes och man skapade mera traditionella institutioner för skandinavistisk och en skild lärostol för nordisk historia. Tidsmässigt spänner arbetet således över 74 år, vilket har sina för- och nackdelar. Fördelen är att ett *longue durée*-perspektiv lyckas presentera en heltäckande och varierande fallstudie, där centrala särdrag mera övertygande framgår empiriskt. Nackdelen är att det långa tidsomfånget resulterat i en tunnare kontextualisering av arbetsekonomiska skäl.

Nordenstudierna i Greifswald etablerades 1918 under det första världskrigets slutskede som ett led i att förbättra bilden av det tyska kejsarriket

* Fil. dr i historia och prof. i Nordenstudier

utomlands, men också för att öka kunskapen om andra regioner bland tyskar i samhällsbärande positioner. Det var en konkurrensnackdel man hade upplevt i förhållande till sina kolonialt bevandrade grannationer som man nu stod i krig med. Universitetet i Greifswald valdes ut som säte för den nordisk-skandinaviska enheten för *Auslandsstudien*. De rätt lösa ramar som skisserats av den preussiska undervisningsministern Carl Heinrich Becker utgjorde riktlinjerna då *Nordische Institut* grundades 1918. Detta är upptakten till en fallstudie som är fylld med akademiska konflikter och där enskilda aktörer spelar huvudroller. Att placera ett nytt tvärvetenskapligt nordiskt institut, eller som Nase kallar det "en ful ankunge", bland de traditionella lärostolarna utlöste givetvis spänningar, konkurrens och konflikter. Under Weimartidens ekonomiska knapphet var det först svårt att locka unga och lovande akademiker till det nyetablerade områdesstudiet, då fortsatta karriärmöjligheter sågs svåra att kombinera med en ny disciplin. Efter några kortvariga rekryteringar fann dock med tiden några starka personligheter sig hemma i denna miljö. Geografen Gustav Braun, en stor finlandsvän, och teologen Gustaf Dahlman, centrets första egentliga direktör och vars största merit inom skandinavistiken verkar ha varit att hans mor var svenska, blev betydande aktörer och konkurrenter. Nase serverar en rätt underhållande och dräpelig berättelse om den akademiska småstadsmiljön där starka egon drar åt olika håll. Den uppenbart aktiva Braun etablerade ett innovativt samarbete med de förmögna skeppsredarna i Stettin, som hade täta kontakter till Finland. Han lyckades även grunda ett parallellt Finlandsinstitut.

Weimartiden utmärktes av knapphet och svårigheten att förverkliga stora visioner. På ett mera allmänt plan uppenbarade sig de frågor och källor till konflikter som kom att utmärka verksamheten även senare, och som relaterar universellt till samma verksamhet i dag: skall strategin fokusera på offentlighetsdiplomati eller strikt akademisk verksamhet? Skall det tematiska angreppssättet vara holistiskt nordiskt, eller skall de skilda nordiska länderna utgöra separata områden och till och med egna enheter? Skall enheter för områdesstudier vara lojala till de politiska beslutsfattarna, Berlin i detta fall, eller till det egna universitetet? Här ligger avhandlingens centrala tema. Vilken är det institutionella och därmed möjligen också den lagbundna strukturella positionen för vilket som helst program för områdesstudier inom den akademiska världen? Dessa är nästan alltid grundade för att möta något specifikt behov och deras uppgift har som regel alltid definierats utifrån en politisk agenda. Marco Nase aspirerar genom en fallstudie på att beskriva allmängiltiga utmaningar, särdrag och strategier inte bara för områdesstudier utan också för förhållandet mellan politisk styrning och akademisk frihet. Han gör det genom att välja ett utpräglat institutionellt och strukturellt angreppssätt för denna analys. Det betyder att själva forsk-

ningsverksamheten vid det Nordiska institutet inte behandlas systematiskt, utan mera sporadiskt så att den har en betydande roll i behandlingen av den senare DDR-epoken, medan den inte lyfts fram lika markant under tidigare epoker.

Diskussion

Avhandlingen kan i första hand sorteras under universitetshistoria, och studien betonar att det politiska och det akademiska inte bör ses som två slutna miljöer. Tvärtom ses relationen mellan de två som ett dynamiskt utbyte av "resurser", och Nase utgår från att växelverkan mellan politik och vetenskap sker enligt gemensamma intressen. Detta dubbla agentskap analyserar Nase utgående från det teoriramverk som vetenskaps- och universitetshistorikern Mitchell G. Ash har utvecklat. Enligt denna kan dessa olika resurser indelas i olika kategorier, allt från ekonomiska till kognitiva kunskapsresurser. Det är med dessa som man kan förhandla och driva sin agenda. Genom att se ett tydligt aktörskap hos akademien, går han i polemik mot en simplificerad bild av förhållandet mellan politik och akademisk forskning. Nase hänvisar till nyare universitetshistorisk forskning som velat slå hål på vad man kallar Humboldt-myten, det vill säga en idealiserad bild av 1800-talets bildningsuniversitet där den rena vetenskapen förmodas vara fri från yttre inflytande. Nase konstaterar, som en antydning till att den akademiska sfären står i aktiv kontakt med samhällsmaskineriet, att det tredje riket inte unilateralt drabbade den akademiska världen.

Vid sidan om Ash stöder sig avhandlingen om än i en något lösare teoretisk form på en annan huvudsaklig inspirationskälla, nämligen Pierre Bourdieus välkända begrepp symboliskt kapital. Denna kan indelas i dels ett socialt dels ett kulturellt kapital. Dessa ses som betydelsebärande för skapandet av hierarkiska distinktioner inom ett fält. I den bourdieuska analysen är det närmast frågan om slutna fält, inte i samverkan mellan två traditionellt separata fält. Medan Bourdieu betonar det statiska och traditionella, tar Ash fasta på processer av förändring och samverkan. Därav är det motiverat att Nase valt att främst ta fasta på Ash. De teoretiska utgångspunkterna är således gedigna och väl motiverade.

En fråga som inställer sig är om man på ett fruktbart sätt kunde ha begagnat nätverksteorier i arbetet. Detta torde ha varit fullt möjligt men har inte gjorts. Främst är det dock frågan om ett teoretiskt vägval snarare än en oöverkomlig brist, och de teoretiska fundamenten håller väl. Däremot är det orsak till att kritiskt anmärka på den narrativa behandlingen av avhandlingsämnet, som mest fortskrider utan att de teoretiska begreppen tydligt kommer till användning i huvudkapitlen. Nu finns den teoretiska ramen implicit i texten, vilket betyder att narrativet bitvis blir något platt,

då det i stället hade kunnat lyftas till en högre nivå. Avhandlingen är i första hand en traditionell källkritisk genomgång av ett digert men geografiskt rätt stationärt material. Det är främst material från universitetet i Greifswalds arkiv som utgör basen för undersökningen. Denna snävhet i fråga om urval av källor kan försvaras med den långa tidsperioden, men samtidigt kan man peka på att en vidare kontextualisering kring olika bilaterala tysk-skandinaviska aktiviteter, som ambassader, föreningar och annat kulturutbyte hade gett avhandlingen ett större djup. Detta är dock inte graverande, utan kan tas som en uppmaning till vidare forskning. En annan fråga angående källorna är avsaknaden av intervjuer. Med tanke på det aktörscentrerade tillvägagångssättet, slås man av att inga intervjuer har gjorts med akademiker och politiker som fortfarande är vid livet. Detta hade kunnat ge intressanta dimensioner till den sista delen som behandlar slutet av DDR-eran och tiden för Berlinmurens fall.

Avhandlingens behållning är den långa tidsperioden. Övergången från Weimartiden till den nationalsocialistiska eran 1933, förändrade delvis spelreglerna. Den ökade politiska styrningen betydde att studenterna fick en större roll som aktiv politisk påtryckningsgrupp. Greifswalds universitet var redan tidigt ett av de starkaste fästena för det nationalsocialistiska studentförbundet. Samtidigt var det mycket som fortsatte som förut och Leopold Magon, som utnämnts till direktör 1928, behöll sin position som en traditionell universitetstrogen professor. Den nye utmanaren hette Johannes Paul, som lyckades åstadkomma att *Nordische Institut* indelades i fem separata landsinstitut. Paul ledde det svenska institutet medan Magon ledde de danska, norska och isländska instituten. Pauls lojala kollega Hans Grellman ansvarade för det finska institutet. Den nationalsocialistiska epoken utmärks av dissonansen mellan den politiska atmosfären i Tyskland respektive de nordiska länderna. Man valde att satsa på offentlighetsdiplomati, men det blev uppenbart att Tysklands politiska vägval gjorde det svårt att vinna entydig acceptans av det tyska i Norden. Lättare var det att på hemmaplan strömlinjeforma undervisningen kring teman som anknöt det nordiska tydligare till rasfrågor och dess betydelse för Tysklands inre utveckling. Den snävare politiska åsiktskorridoren ledde till ett uppmärksammat fall, då lektorn i svenska Stellan Arvidsson avskedades 1933. Som medlem i det Svenska Clartéförbundet hade Arvidsson skrivit nazikritiska artiklar, vilket ledde till att han klassades som "tyskhatare" och fick åka tillbaka till Sverige. Arvidsson återkom senare under DDR-tiden som föreläsare och brobyggare mellan Sverige och DDR.

Det är under denna epok som de akademiska Nordenexperterna i Greifswald fick uppgifter av underrättelsekaraktär. Speciellt kom de så kallade Sverigeprotokollen att få en betydelse under kriget. Dessa översikter av vad

som skrevs om Tyskland i svensk press blev till slut konfidentiella och endast en liten skara tjänstemän och militärer fick tillgång till dem i krigets slutskede. Det nordiska institutets ambivalenta roll som dels en policyorienterad och regimtrogen organisation, dels en del av den presumtivt självständiga akademiska världen, kommer väl fram i Nases framställning. Han påpekar att professorernas inflytande och kulturella kapital kraftigt devalverades under den starkt politiserade regimen. Nazi-tiden var klart mera regimstyrt än under Weimarepoken, men ändå mindre framträdande i jämförelse med den efterföljande DDR-regimen. Nase för fram tesen om att politisk styrning av det akademiska är utmärkande för totalitära regimer, och att områdesstudier gynnas av ett ökat politiskt intresse för den akademiska sektorn.

Avhandlingsmaterialet stöder väl denna tes, men ändå kan man fråga sig om det inte är mera komplicerat än så. Avhandlingen har en implicit koppling till dagens reformkänsliga universitetspolitik, där styrningen är allt starkare utan att vi kan tala om direkta totalitära statsskick. Det är av intresse att notera att den tvärvetenskapliga Nordenforskningen återupprättades sakta men målmedvetet efter krigsslutet, med den lågmälda överlevaren Leopold Magon som en av de drivande krafterna. Detta andra grundande av Nordeninstitutet påminner i mångt mycket om den process som startade 1918. Den ekonomiska knappheten gjorde alla storstilade planer omöjliga fram till mitten av 1950-talet, men sedan blev institutet föremål för ett allt större intresse och styrningspolitik från den politiska centralmakten i det stängda Östtyskland.

Nase delar in DDR-epoken i två perioder med 1968 som vattendelare. Den första perioden karakteriseras av den tidiga återuppbyggnaden, affekterad av talrika avhopp till väst, och från sent 1950-tal och framåt av en gradvis infiltrering av institutet från det Tyska socialistiska enhetspartiet SED. Vid mitten av 1960-talet hade institutet fått en tydlig uppgift både vad gäller forskning och övrig nordisk samverkan. Inom forskningen låg fokus på att undersöka den nordiska socialdemokratin, och skapa en vattentät akademisk motförklaring till dess underlägsenhet i jämförelse med marxismen. Intresset riktade sig mot de skandinaviska länderna, då Finland exklusivt sågs tillhöra den sovjetiska intressesfären inom östblocket. Under 1960-talet skiftade överlag intresset från filologi och kultur till politik och speciellt ekonomi. I samband med en större akademisk reform i Östtyskland 1966–1970, den tredje akademiska reformen enligt SED-vokabulären och förmodligen den största universitetsreformen Tyskland någonsin skådat, omformades alla områdesinstitut till "sektioner". Reformens huvudidé var att genom omstrukturering göra universitetens verksamhet nytto baserad ur statsmaktens synvinkel, och följaktligen kringskars universitetens autonomi betydligt. Detta skedde på alla plan och från hela universitet ner till

den enskilda forskaren blev kontrollen märkbar och systematisk. Den högsta ledningen var från och med nu trogna partifunktionärer. Den toppstyrda satsningen till förmån för de så kallade hårda vetenskaperna var i samklang med Östtysklands moderniseringsprogram.

Samtidigt slås man av att grogrunden för ett samförstånd och intresse mellan de nordiska länderna och DDR främst kanske stod att finna inom skönlitteraturen, där ett uppriktigt intresse för klassfrågor, arbetarlitteratur och politisk dikt hade etablerats som ett centralt tema inom den västerländska akademien. Nase visar på det paradoxala att avdelningen för Nordistik, som hade grundats 1971 för att handha litteratur och kultur, egentligen var den enda instansen som lyckades bedriva en framgångsrik östtysk akademisk offentlighetsdiplomati.

Mycket uppenbarligen relevant källmaterial förstördes kring 1990, och därför har det varit svårt för Nase att heltäckande rekonstruera kopplingarna mellan den statliga hemliga polisen Stasi och Nordeninstitutet i Greifswald. Dock har det befintliga materialet varit tillräckligt för att skapa en trovärdig skiss över den delen av verksamheten. Det är föga överraskande att Stasi både kontrollerade institutet samt använde det som skolningscenter för spioner som stationerades i de nordiska länderna. Från sent 1970-tal och hela 1980-talet var institutet en integrerad del av den östtyska hemliga polisens interna och externa underrättelsetjänst. Samtidigt utbildade man tolkar, turistguider och kulturarbetare med Nordenkunskap. De tvärvetenskapliga Nordenstudierna hade vid mitten av 1980-talet blivit en stagnerad institution som inte lyckades svara på de utmaningar som samtiden ställde. Då forskningen sackade efter och offentlighetsdiplomatien hade föga framgång, är det klart att hela konceptet områdesstudier kraftigt förknippades med DDR-regimens förfall i samband med omstruktureringarna kring 1990. Det koncept man vid första världskrigets slut hade skapat lades nu ner i förmån för en återgång till en mera traditionell och fristående humboldtsk struktur.

Slutomdöme

Marco Nases avhandling positionerar sig inom den nyare universitetshistoriska forskningen. Akribin är noggrann och systematiskt genomförd. Ett litet frågetecken ställer jag till författarens märkliga val att i listan över forskningslitteratur särskilja mellan monografier och antologier. Den akademiska engelskan löper väl, fast något störs man av vissa stilistiska konstigheter och då främst de stundtals lite vilt formulerade underrubrikerna. Som helhet är dock avhandlingen väl genomförd och av hög klass. Som en fallstudie i tvärvetenskaplig Nordenforskning är den unik och inga motsvarande forskningsansatser torde föreligga. Det långa tidsperspektivet ger en djup historisk bakgrund där det nordiska institutet framstår som det

bestående elementet. Trots den stundtals rätt tunna kontextualiseringen, ger långtidsperspektivet fundament för att härleda mera allmängiltiga slutledningar om områdesstudiernas särdrag inom den akademiska världen, samt även hur samverkan mellan universitet och de styrande politiska instanserna alltid är närvarande. Implicit visar studien hur mycket av dagens universitetspolitiska reformer inte bara handlar om en presumtiv nyliberal ideologisk vändning, utan att det på ett större plan handlar om en strukturell dynamik mellan det akademiska och det politiska. Då intresset från politiska beslutsfattare gentemot universiteten ökar skapar det spelrum för driftiga aktörer. Om detta är av godo eller ondo låter sig inte avhandlas här, men Marco Nases avhandling ger verktyg för en akademisk analys i ämnet.